

SZOLNOKI ZOLTÁN^{ID}**Leszámolás Montepulcianóban (1369)**

Showdown in Montepulciano (1369). The Tuscan city of Montepulciano fell within the sphere of Siena in the 14th century. Due to its location, it was considered a key settlement, as it was possible to control the routes between Siena and Perugia, as well as Siena and Orvieto, from there. The involved municipalities, according to their current interests, sought to have city leaders who represented their interests alternate in the leadership of Montepulciano. However, a political upheaval occurred in 1368: the lord of the city, Messer Iacopo, was lynched. In my study, I will present the parties that defined Montepulciano's internal politics, whose struggle was significantly influenced by the competition of regional powers. I will outline the characteristics of political murders and vendettas of the time, in the light of which I will examine the circumstances of Messer Iacopo's death.

Keywords: Montepulciano, Valdichiana, Iacopo d' Cavalieri, vendetta, murder, cannibalism, Del Pecora, *signori*, *popolo*, Siena

Bevezetés

A toszkán Montepulciano városa a 14. században a folyamatosan terjeszkedő Siena érdekszférájába esett. Elhelyezkedése révén kulcsfontosságú településnek számított, hiszen innen ellenőrzés alatt lehetett tartani a Siena és Perugia, illetve a Siena és Orvieto között húzódó útvonalakat. Az érintett települések aktuális érdekeiknek megfelelően arra törekedtek, hogy Montepulciano élén az érdekeiket képviselő városvezetők váltsák egymást. A toszkán krónikák beszámolóí szerint azonban 1368-ban belpolitikai fordulat következett be: meglin-cselték a város urát, Messer Iacopót. Tanulmányomban bemutatom a montepulcianói belpolitikát meghatározó pártokat, amelyek küzdelmét nagyban meghatározta a regionális nagyhatalmak versengése. Ismertetem a korabeli politikai gyilkosságok jellemzőit, amelynek tükrében megvizsgálom Messer Iacopo halálának körülményeit. Arra is keresem a választ, hogy a vonatkozó forrásokban leírt részletek történeti toposznak vagy valós eseménynek tekinthetők-e.

A leszámolás

A Donato di Neri-féle sienai krónika¹ beszámolója szerint a *gentilhuomini*² és a montepulcianói *popolo* tagjai 1369. február 4-én bevonultak a településre, amivel dicsőséget hoztak

---

^{ID} Muzeológus, Móra Ferenc Múzeum (szolnoki.zol@gmail.com). ORCID: 0000-0001-7670-466X

Sienának és népének. A győzelem híréből azonnal értesítették az otthoniakat, méghozzá egy szimbolikus elemmel, hiszen egy helyi olívaágat küldtek a városba. A bevonulás során azonban harcok is kirobbanhattak, hiszen a leírás szerint elesett Bartolomeo, Iacopo³ úr fia, valamint az őrség vezetője és tíz őr is. Ezt követően Messer Iacopót és egy név nélkül említett fiát elfogták és bebörtönözték. Érdeemes megemlíteni a krónikás értékítéletét, aki szerint a település ura és fiai korábban zsarnokként irányították Montepulcianót.⁴ A forrásban nem olvashatunk arra vonatkozó utalást, hogy a sienai csapatoknak mi lett volna a szándékuk a fogságba vetett *Signoréval*, mindenesetre az események hamar erőszakos fordulatot vettek. A helyi *popolo* tagjai ugyanis Iacopo börtönéhez vonultak, ahonnan erővel kiragadták. A céljuk azonban nem a város volt urának kiszabadítása volt. A leírás szerint ugyanis darabokra vágták, méghozzá olyan kegyetlenséggel, ahogyan a vadállatokat sem szokás. Az eseménysor azonban itt nem ért véget. A meggyilkolt zsarnok darabjaiból ugyanis ezt követően a *popolo* tagjai még lakmároztak is. A *gentilhuomini* tagjai ezen annyira megdöbbenek, hogy összetűzésbe keveredtek velük és kiűzték őket a városból. Ezután pedig raboltak és fosztogattak. A konfliktus néhány nap múlva megegyezéssel zárult le a két fél között: visszaadták a *popolo* javait és befolyását, a település feletti joghatóságot pedig átadták Sienának. Az események hírére a városban is zavargások kezdődtek, ahol az „éljen a popolo!” jelszót skandálták az utcákon.⁵ Mielőtt az eseménysor politikatörténeti kontextusát megvizsgálánk, érdemes áttekintenünk, hogy más források hogyan számoltak be az eseménysorról.

Orlando Malavolti 16. századi történeti munkája⁶ kevesebb részletet oszt meg az olvasóval, azonban a főbb pontokat tekintve hasonlóan írja le az eseményeket, mint ahogy azok

---

¹ Donato di Neri a 14. század első felében született Sienában, az első levéltári dokumentum, ami említi, 1339-ből származik. 1355-ben már a textilművesek egyik vezető hivatalnokja volt. Fő munkáját, melynek címe *Cronache senesi*, 1371-ig írta meg. Saját korának eseményeit kortársként rögzítette. 1372-ben hunyt el, ezt követően a történetírói munkát fia, Neri folytatta. 2.link: Viti 1992.

² A *gentilhuomini* a sienai belpolitikai sajátos fogalma volt, amely a *Monte dei Gentilhuomini* elnevezésű politikai csoportosulást takarta. A városban betöltött korabeli szerepüket lentebb megmagyarázom.

³ A sienai krónika kiadott változatában nem Jacopo, hanem Giacomo a signore neve. Ez azonban nyilvánvalóan téves, esetleg elírás következménye.

⁴ „Li gentiliomini di Siena col popolo di Montepulciano entraro e corsero Montepulciano a onore e stato del popolo di Siena, e subito mandaro a notificare a Siena coll’ulivo come la terra era loro; e nell’entrare fu morto Bartolomeo di misser Giacomo e il notaio de la guardia e da x altri. Misser Giacomo e il figliolo furo presi, il quale tenea Montepulciano come tiranno; e questo fu a dì 4 di febraio. (Donato di Neri, 627).

⁵ „E l’altro di el popolo di Montepulciano andaro dove misser Giacomo era in prigione, e per forza rupero, e lui tutto el taglioro in pezi con grande scempio che mai di bestia si facesse, mangiare le sue carni; di che li gentiliomini ebero isdegno ed ebero zuffa col popolo, unde li gentiliomini li cacciaro tutti di Montepulciano e si li robaro e fero gran danno. E poi in pochi di fero pace co’ loro, e si lo perdonare e rimesserli dentro e renderò loro ciò che l’aveano tolto, e si riformare la terra a popolare regimente; e poi liberamente la donare e diere al comuno e popolo di Siena. Uno remore si levò in Siena: »Viva el Popolo«; non si vidde al di, il perchè ben si seppe, unde uscì non seguì, e non andò più oltre el di.” (Donato di Neri, 627).

⁶ Orlando Malavolti 1515-ben született Sienában. Már fiatalon diplomáciai kiküldetéseket kapott városától, később két alkalommal volt *capitano del popolo* is. Siena történetének első felét 1574-ben fejezte be, de a második rész csak 1596-ban bekövetkezett halála után, 1599-ben jelent meg nyomtatásban. Mivel munkájához számos dokumentumot és narratív forrást használt, történeti szempontból

Donato di Neri 14. századi munkájában is olvashatók. Ő is megegyezik abban, hogy a *gentilhuomini* tagjai Montepulcianóban bebörtönözték a település urát. A fentebb bemutatott szöveghez képest azonban némileg eltérő információ, hogy nála a *Signore* neve nem Messer Iacomo/Iacopo, hanem Messer Iacopo de Cavalieri. A *popolo* tagjai, akiket Malavolti „plebs”-ként határozott meg, a fogságba vetett vezetőn kimondottan bosszút szerettek volna állni, amelyet vendettaként olvashatunk.⁷ A történetíró a vonatkozó fejezetben sajnos nem írta le részletesen azokat a múltbéli sérelmeket, amelyek idáig vezettek, de az alábbiakban kísérletet fogunk tenni az események rekonstruálására. A tömeg a Malavolti-féle változatban is a börtönhöz vonult, ahol darabokra tépték Iacopót, majd néhányan a jelenlévők közül szeleteket hasítottak ki az elhunyt húsából, úgy, mintha egy malaccal tennék.⁸ Az utóbbi utalás, bár csak közvetve, de szintén a kannibalizmus megjelenésére utal. A *gentilhuomini* tagjai Malavolti szövege szerint is megdöbbenek, amikor szembesültek a borzasztó végkifejelettel. A 14. századi krónikához hasonlóan megtámadták a *popolót*, majd kiűzték őket a településről.⁹

A történetről Benci Spinellónak a 17. század közepén írt *Storia delle città di Montepulciano*¹⁰ című munkája is beszámol, elsősorban a Malavolti-féle krónikára hivatkozva. Azonban mivel a leírásának egyes részletei eltérnek a fentiekétől, érdemes röviden ismertetni az általa leírtakat. Nála arról olvashatunk, hogy amikor Iacopót börtönbe vetették, úgy tűnt, hogy legalább túléli a *gentilhuomini* támadását. Azonban a nép (‘plebs’) erős gyűlölet-től vezérelve nem fogadta el a város urának büntetését. Bosszút szerettek volna állni, ezért egyrészt kifosztották Iacopo tulajdonait, majd nem sokkal később a börtönhöz vonultak, ahol a volt *Signorét* pillanatok alatt darabokra tépték, olyannyira, hogy Spinello szerint semmi sem maradt belőle, amit el lehetett volna temetni. A történetíró szerint ekkora barbárságot látva a *grandik* felháborodtak és a *plebs* jelentős részét meggyilkolták.¹¹ Ezt köve-

---

hitelesnek számít. Fogalmai és nézőpontja azonban a saját korát tükrözik, a felhasznált forrásait pedig nem tüntette fel minden esetben. 3.link: Palmarocchi 1934.

⁷ „fuorusciti di quella Terra, che n’havevano intelligenza con molti popolari entrarono dentro, feciono prigione M. Iacomo de’Cavalieri, che sen’era fatto Signore, e con animo di salvargli la vita lo missono in carcere; ma la Plebe, che non haveva (con haver gli robbato le sustantie) satiato á pieno di l’ira, e l’ingorda voglia del vendicarsi dell’ingiurie, che le pareva haver ricevute” (Malavolti, 136).

⁸ „Se non gli toglieva la vita, il di seguente corse alla prigione e scassandola lo taglio (ammazzandolo) in molte parti, e ciascuno ne pigliava un pezzo, come si suol fare della carne al Macello, che il Gentilhuomini sdegnati contro il Populo, havendone morti molti, ne cacciarono una gran parte fuor della Terra, finalmente havendola riformata á stato popolare, e se ne partirono.” (Malavolti, 136).

⁹ Malavolti, 136.

¹⁰ Spinello Benci a 16. század második felében született. Fiatal korában magas rangú egyházi személyek mellett szolgált, 1598-ban már Alessandro Medici titkára volt. Később, az 1630-as években Giovanni Carlo Medici mellett dolgozott. Ebben az időszakban írta meg a *Storia della città di Montepulciano* című munkáját, amely 1641-ben nyomtatva is megjelent. Az elkészítésben helyi kötődése motiválhatta, amely részleteiben nem ismert, de tudjuk, hogy apja a 16. század második felében a Montepulciano közelében található Cortona erődjének parancsnoka volt. Történetírói felfogására jellemző, hogy számos esetben hivatkozik konkrét munkákra, például Orlando Malavolti vagy Matteo Villani krónikáira. Meg kell azonban jegyezni, hogy egy-két esetben tárgyi tévedések is tetten érhetők a Storiában. 4. link: Vian 1966.

¹¹ „Cinque anni dopo i grandi, usciti di Siena entrarono in Montepulciano in compagnia de loro Partegiani acquietarono, e M. Iacopo, che se n’era fatto Signore, messero prigione; a fine di salvargli la

tően reformokat hajtottak végre a vidéken, amelynek részeként a népnek adták a kormányzatot, a Cavalieri családot pedig lázadónak nyilvánították. A krónikások és a kései történétírók tehát megegyeznek abban, hogy Iacopo d’Cavalierit, Montepulciano urát bestiális módon gyilkolták meg a település lakói. A további elemzéshez érdemes röviden áttekintünk a település korabeli történetét, különös tekintettel a Cavalieri család helyzetére.

Hogyan került Messer Iacopo Montepulciano élére?

Montepulciano a Chiana folyó völgyének egyik stratégiai fontosságú települése volt. Más kisebb erődítményekhez hasonlóan dombtetőre épült, ahonnan lakosai ellenőrizni tudták a lassabban elterülő mocsaras, ártéri jellegű vidéket.¹² Elhelyezkedése révén egyrészt közel feküdt az Umbriához tartozó Perugiához, másrészt pedig a folyóvölgy nyugati medencéjét birtokló toszkán Sienához is. A 13. századtól kezdve a település többnyire az utóbbi regionális központ igazgatása alá tartozott, gyakorlatilag a sienai *contado* része volt. A település alárendelt voltát egy 1228-as és egy 1261-ben megállapodásban külön rögzítették.¹³ Erre azért lehetett szükség, mert Montepulciano hovatartozása geopolitikai jelentőséggel bírt: a Chiana völgy erősségeinek birtoklása kijutást biztosíthatott az Arno völgyéhez, amely Firenze számára létfontosságú terület volt.¹⁴ A helyzet problematikáját mutatja például az 1229 és 1235 között zajló firenzei–sienai háború is, amelynek egyik mozgatórugója Montepulciano és a völgy túloldalán elhelyezkedő Montalcino magaslat megszerzése volt.¹⁵ Bár az előnyös fekvés védelmet nyújtott, a környező vidék nem bővelkedett termőföldekben,¹⁶ számottevő kereskedelmi tevékenységet pedig nem folytattak a helyiek,¹⁷ így a középkori Montepulciano lakosság száma sosem nőtt meg igazán.¹⁸ Ezen tényezők következménye, hogy a várostörténeti szakirodalom a korszakra vonatkozóan településként és nem városként határozza meg, míg berendezkedését tekintve csupán félig autonóm igazgatási egységként mutatják be. A fontos és Itália-szerte elterjedt tisztségviselők közül itt is megjelentek a priorok, valamint a *capitano del popolo* is. Ugyanakkor 1300 körül Montepulciano két legfontosabb tisztségviselője a várost vezető *sindaco* és *podestà* volt, amelyet a legtöbb esetben Siena delegált a kormányzatba. Az utóbbi a regionális központtal való kapcsolat biztosító lehetett, amelyet többek között egy 1294-es megállapodásban is rögzítettek. A

---

vita; ma la plebe offesa nelle sostenze, che fortemente l’odiava, non sfogata appieno l’irate l’ingordia voglia della vendetta, con havere arso, e rubbato tutto il suo; rotta il giorno seguente la prigione, lo sbranarono in pezzi sì minuti che a nessuna parte del corpo si poté dar sepoltura. Sdegnati i Grandi di tanta barbarie, uccisero buona parte di quella plebe, e il restante, che non era poco numero di scacciarono et reformata la terra a stato popolare, se ner partirono fuggitesene prima quei de’Cavallieri come rebelli.” (Benci, 49).

¹² Bargagli-Petrucci 1907, 2–20.

¹³ Angelini 2022, 148–150.

¹⁴ Goldthwaite 2009, 13.

¹⁵ Angelini 2022, 148–150.

¹⁶ Marrocchi 2017, 78–80.; Marrocchi 2020, 396–398.

¹⁷ Ginatempo 2018, 60.

¹⁸ Érdemes kiemelni, hogy Goldthwaite Montepulciano népességét 1300 körül 5000 és 10 000 fő közé teszi, ami nem tűnik kevésnek. Azonban az általa készített beosztásban ez a legkisebb kategória. A kalkuláció nemcsak a fallal körülvett részeket veszi számításba, de a települések közvetlen vidéki környezetét is. Goldthwaite 2009, 517., 521. Chittolini a hasonló méretű településeket *quasi cittàként* jellemzi. Chittolini 2015, 88.

település igazgatása harmadokra (*terzi*) volt osztva, amelyről elképzelhető, hogy sienai mintát követett, de leginkább a földrajzi adottsághoz igazodott. Iacopo d’Cavalieri ősei¹⁹ először a 13. század közepén jelentek meg a forrásokban, még hozzá Del Pecora családnévvel. A helybélinek tartott familia tagjait egyes dokumentumokban „de Militibus” és „di Montepulciano” megnevezéssel is azonosították. Ezek részben arra utalnak, hogy a familia ősi foglalkozása a katonáskodás lehetett. A 13. század végén szereztek számottevő befolyást, amelyet előnyös házasságokkal és fegyverforgatással erősíthettek meg. Ekkor már Firenzében és Sienában is tulajdonnal rendelkeztek.²⁰ Elképzelhető, hogy Matteo Villani érdeklődése az alább bemutatandó montepulcianói események iránt legalábbis részben a firenzei kapcsolódásnak köszönhető. A 14. század első felében már a montepulcianói belpolitika aktív formálói voltak, hiszen közrejátszottak egy új hivatal, a *Cinque difensori del popolo* létrehozásában.²¹ Törekvéseiket azonban beárnyékolta, hogy a család két prominens tagja között pártharc robbant ki.

A források alapján úgy tűnik, hogy a hivatalos pozíciókon keresztül történő befolyás-szerzés nem volt megfelelő Iacopo d’Cavalieri ambícióinak. Ugyanis az 1350-es évek elején, vélhetően 1352-ben, kétszer is megpróbálta magához ragadni a hatalmat, hogy a település teljhatalmú ura lehessen. Először egy befolyásos személy hallgatóságos támogatása mellett csapatokat gyűjtött, hogy tervét sikerre vigye. A szakirodalomban két ellentétes vélemény olvasható a pártfogó személyét illetően: vagy az arezzói Pier Saccone Tarlati, vagy Giovanni Visconti érsek lehetett.²² Niccolò d’Cavalieri, aki Iacopo testvére és – ekkor még – követője volt, tudomást szerzett a tervről. Bár ő maga nyilvánosan nem szegült ellen, a hatalom megszerzésére irányuló kísérletről értesítette a montepulcianói *popolo* tagjait. A hír hallatára nagy felzúdulás (*romore*) kerekedett, és elűzték Iacopót a településről. Ezt követően Niccolò a *popolóval* együtt óvintézkedéseket tett a kormányzat kapcsán, és hivatalosan száműzték a kísérlet kitervelőjét, aki végül Sienába ment. Érdemes kiemelni, hogy bár Matteo Villani nem utal rá, de Donato di Neri későbbi eseményekkel kapcsolatos leírásai arra utalnak, hogy Niccolò nemcsak segítette a *popolót*, de valószínűleg az élére is állhatott.

Iacopo d’Cavalieri az előző kísérletet követően újra próbálkozott, vélhetően fél évvel később, hiszen Villani szerint novemberben száz lovasból álló kontingenst kapott az érsektől, csapatát ezenkívül a saját követőivel is kiegészítette. A Montepulcianóba történő bejutás érdekében lefizette az őrség egyik vezetőjét, aki a leírás szerint San Miniato-i volt. Egy péntek éjjelen az ő segítségével betörték az egyik kisebb bejáratot és az egész fegyveres csapattal a település főterére vonultak.²³ A terv vélhetően arra épülhetett, hogy Iacopo csapatai a meglepetés erejét kihasználva birtokba veszik a szimbolikus fontosságú kormányzati épületeket, majd kihirdetik a hatalomátvételt. A forrás kihangsúlyozza, hogy a *popolo* tagjai ekkor épp aludtak, vagyis nem számítottak a támadásra. Niccolò azonban észlelte a behatolást, felöltötte páncélját és néhány emberével egyenesen a betolakodókra rontott. Iacopo

---

¹⁹ Benci arról írt, hogy Jacopo és testvére Pier Saccone Tarlati fiai voltak, amely azonban téves információ. Benci, 47. Alapja az lehet, hogy egyes leírások szerint először Pier Saccone volt Jacopo támogatója.

²⁰ 1. link: Barducci 1990.

²¹ 1. link: Barducci 1990.

²² 1. link: Barducci 1990.

²³ Villani 3/X. (82).

emberei ekkor ellenállás nélkül megfutamodtak, de csak a vezetőjüknek és huszonöt lovasnak sikerült elmenekülni. A maradék fegyveresek egy részét és a San Miniato-i árulót az időközben egybegyűlő *popolanók* megölték. A montepulcianóiak már ekkor is kegyetlen módon torolták meg az esetet: az életben maradt Iacopo-hívek orrát és fülét lemetszették.²⁴ Matteo Villani az eseményekhez a saját véleményét is társította, amikor arról írt, hogy ezzel még megmenekült Montepulciano „szabadsága”.²⁵ Az utóbbi megjegyzés a firenzei krónikás nézőpontjáról árulkodik, hiszen így elsősorban a sienai terjeszkedésről formált véleményt.

Donato di Neri sienai krónikájában Niccolò d’Cavalieri nem az önállóság szószólójaként szerepel, hanem mint a sienai érdekek elárulója. Miután Iacopo hatalomátvételi kísérlete sikertelenül zárult, Montepulciano helyzetének megoldása Siena számára kiemelkedő fontosságú lehetett. Ezt támasztja alá az is, hogy 1353 januárjában a települést lázadónak kiáltották ki és ostromgépekkel ellátott sereget küldtek az elfoglalására.²⁶ A szűkszavú beszámolók nem teszik lehetővé az eseménytörténeti elemzést, de Matteo Villani azt is megemlíti, hogy a montepulcianóiak Perugia segítségével megerősítették a település erődítményeit, másrészt pedig umbriai zsoldosokat is felbéreltek.²⁷ Bár Donato di Neri hasonló részletről nem számolt be, megemlítette, hogy a győzelmet – amely közel ötszáz áldozatot követelt – óriási örömnapp fogadta Sienában.²⁸ Bár a számok tekintetében a *Cronaca senese* túlozhat, a veszteségek alátámasztják a firenzei beszámoló azon sorait, amelyek a helyiek felkészültségéről árulkodnak. Montepulciano megadására a sienai beszámoló szerint áprilisban, míg Villani leírásában májusban került sor.²⁹ A két, különböző hangsúlyok mentén íródott krónika a következményeket illetően két eltérő tartalmú narratívát ismertet. Erről árulkodnak az alábbiak is. A korabeli politikai viszonyok között tulajdonképpen természetes volt, hogy az események személyesen is érintették a Cavalieri család tagjait. Donato di Neri szerint Niccolòt és apját, Brettoldót száműzték, javaikat pedig elkobozták. Érdemes kiemelni, hogy ez az egyetlen mondat a vizsgált krónikákban, amely a szembenálló testvérek apját is megemlíti.³⁰ Amíg azonban a sienai forrás csupán a Niccolò eltávolításával járó végkifejletet mutatja be, Matteo Villani egy korábbi egyezményt is ismertet. Ezen változat szerint a perugiaiak elégedetlenek voltak a Sienának kedvező ostrom miatt és firenzei közvetítéssel garanciákat kérhettek Montepulciano helyzetét illetően. Siena látszólag ígéretet tett rá, hogy helyben hagyja a *popolo* kormányzatot és csupán egy kisebb őrséget (tizenöt lovas, húsz gyalogos) állomásoztat egy meghatározott településrészen. Az egyensúly jegyében pedig mind Iacopo, mind Niccolò d’Cavalieri visszatérhetett volna a városba. Az utóbbi számára többek között tíz év sértetlenséget garantáltak. Azonban Villani szerint Siena a megkötött alkut megszegte, és minden átmenet nélkül száműzték Niccolòt, ingóságait elkobozták, házait kirabolták.³¹ Így a Cavalieri testvérek közül – legalábbis ideiglenesen – egyedül Iacopo maradhatott Montepulcianóban. A firenzei krónikás azon beszámolóját, amelyben Sienát szószegőként mutatja be, kritikával kell kezelnünk, de a leír-

²⁴ Villani 3/XXXIX. (90).

²⁵ Villani 3/XXXIX. (90).

²⁶ Donato di Neri, 570.

²⁷ Villani 3/XLIX. (93).

²⁸ Donato di Neri, 570–571.

²⁹ Donato di Neri, 570.

³⁰ Donato di Neri, 572.

³¹ Villani 3/LXIV (98), 3/LXXXVIII (107).

tak jól mutatják be a két érdekszféra között helyezkedő montepulcianói politika viszonyait. A Donato di Neri által bemutatott győzelemnek korántsem lehetnek hosszú távúak a következményei. Az események koordinálása és az előnyös belpolitika kikényszerítése ugyanis láthatóan nehézséget okozott Sienának: két éven belül Niccolò visszatérhetett a településre. Sőt 1355-ben már a város uraként fogadott hűséget a regionális központnak, azonban a *Cronaca senese* szerint minden szava „hazug” volt.³² Erre az után került sor, hogy Montepulciano újfent fellázadt a várost uraló *Dodici* uralma ellen.³³ Az utóbbi vélhetően arra az esetre utal, amely még augusztusban történt, ekkor ugyanis a helyiek kijelentették, hogy Perugiához szeretnének tartozni. Az eltérő történetírói nézőpontokra jellemző, hogy Graziani erre nem felkelésként, hanem „szabad döntésként” utal.³⁴ Mindenesetre Sienában állítólag olajágak kíséretében és örömmujongás közepette mutatták be a Niccolò d’Cavalieri behódolásáról szóló levelét.³⁵

A település fölötti uralom azonban ezután sem állandósult: 1357-ben ugyanis Montepulciano perugiai megszállás alá került, akik meglepetésszerűen csapatokat küldtek a területre. A helyzet nem lehetett Niccolò ellenére, hiszen ezzel egy időben umbriai katonák élén elfoglalta a sienai területen található Castiglioncellót.³⁶ A toszkán város ekkor stratégiát váltott, hiszen ezúttal már nem Montepulciano ellen indítottak sereget, hanem inkább elfoglalták a perugiai befolyási övezetbe tartozó Cortonát. Bartolomeo di Ranieri da Casale, aki a város ura volt, állítólag önként kapott az alkalmon,³⁷ hogy fellázadhat régi urai ellen. Ezt azzal a gesztussal is igyekezett alátámasztani, hogy cortonai hadi jelvényeket küldött Sienába.³⁸ Az események ilyen alakulását az umbriai város sem nézte tétlenül, hiszen válaszként körülzárták Cortonát. Sőt Graziani szerint április 29-én a csapataik a toszkán város *contadójában* fosztogattak.³⁹ Siena ezt már hadi cselekményként értékelte és felszerelt egy nyolcszáz lovasból és négyszáz gyalogosból álló sereget,⁴⁰ amelyben többek között magyar zsoldosok is voltak.⁴¹ A két szembenálló fél végül május 3-án, egy Torrita nevű helyen megütközött egymással, ami perugiai győzelemmel végződött.⁴² A konfliktust lezáró 1359-es béke szerint Cortona Siena birtoka lett, s megegyeztek, hogy Montepulcianót öt évre az umbriai város irányíthatja, méghozzá saját tisztségviselőikön és *podestákon* keresztül.⁴³

³² Donato di Neri, 581–582.

³³ Donato di Neri, 580–581.

³⁴ Graziani, 181.

³⁵ Donato di Neri, 582.

³⁶ Graziani, 184–185.

³⁷ Graziani szerint már 1357 végén nézeteltérés alakult ki a város ura és Perugia között. Graziani, 184.

³⁸ Donato di Neri, 586.

³⁹ Graziani, 186.

⁴⁰ Graziani ezer emberről ír. Graziani, 185.

⁴¹ Jelen tanulmánynak nem célkitűzése a torritai csata részletes vizsgálata, de meg kell említeni, hogy nemcsak a sienaiak, de a perugiaiak is alkalmaztak magyar zsoldosokat. Az umbriai város egyik kapitánya Smeduccio da Sanseverino volt, aki nyolcezer embernek – köztük egy négyszáz magyarból álló kontingensnek – parancsolt. Mallett 2021, 52.

⁴² Graziani, 187.

⁴³ Graziani kiemeli, hogy ezt követően egyetlen perugiai polgár sem léphetett be Cortona területére, méghozzá súlyos pénzbüntetést kilátásba helyezve. A tiltás vélhetően az utak használatát érintette fájdalmasan. Montepulciano képviselői a megegyezésnél nem voltak jelen. Graziani, 187.

Érdeemes kiemelni, hogy a Graziani-féle krónika nem ír az öt éves időtartamról,⁴⁴ vagyis a település fölötti joghatóságot véglegesnek vette. Érdekes megvilágításba helyezi a Cavalieri család történetét, hogy az események folyamányaként 1360. december 28-án Perugiában lovaggá ütötték Niccolò és Iacopo egy-egy fiát, valamint két unokaöcsüket.⁴⁵ A címeket kimondottan a Cortona és Siena elleni ütközetekben való helytállásukkal indokolták.⁴⁶ A familián belül tehát Niccolòn kívül mások is az umbriai város hívei voltak, így akár arra is tudunk következtetni, hogy a családi konfliktusban többek is Iacopóval szemben foglaltak állást.

Bár a Graziani-krónikában nem jelenik meg az öt éves perugiai uralomra vonatkozó megegyezés, erre közvetve mégis találhatunk utalást. 1364-ben ugyanis, amikor az említett időszak lejárhátott, arról olvashatunk, hogy Iacopo d’Cavalieri elűzte a Montepulciano élén álló Niccolòt és kíséretét.⁴⁷ Ehhez az 1350-es évekhez hasonlóan ismét segítséget kapott, méghozzá Giovanni d’Agnolino Bottone Salimbeni személyében, aki a saját embereivel támogatta Iacopót a testvére elleni harcában. A neves sienai *casati* család feje ezt követően személyesen gondoskodott róla, hogy pártfogoltja legyen Montepulciano ura. A Salimbeni klán támogatása kiemelkedően fontos lehetett Iacopo számára, hiszen ők a korabeli Siena legbefolyásosabb családjának számítottak. Prosperáló bankházuk mellett Toszkána-szerte rendelkeztek birtokokkal és erődítményekkel, ráadásul Giovanni d’Agnolino kifejezetten jó kapcsolatot ápolt IV. Károlyjal.⁴⁸ A város kormányzatát azonban nem az általuk fémjelzett *Monte dei Gentilhuomini*, hanem a *Monte dei Dodici*⁴⁹ nevű csoportosulás irányította. Giovanni d’Agnolino elsősorban diplomáciai ügyekben, így békéltetések során járt el mint Siena megbízottja: 1355-ben Orvietóba, 1356-ban pedig Grossetóba küldték. 1358-ban, amikor megszállták Chiusit, már a sienai csapatok kapitánya volt. Népszerűsége folyamatosan nőtt és miután 1360-ban Montalcinóban⁵⁰ is sikerrel járt, a kormányzat a korabeli beszámolók szerint tartani kezdett a befolyásától. A gyanakvás odáig vezetett, hogy 1362-ben, mint hatalomra törő összeesküvőt, börtönbüntetésre ítélték.⁵¹ Nem ismert, hogy ennek letöltésére sor került volna, mindenesetre elképzelhető, hogy amikor két év múlva hatalomra segítette Iacopo d’Cavalierit, részben a saját regionális befolyását próbálta megerősíteni. Ezt azonban további források hiányában csupán feltételezni tudjuk.

Chao építészettörténeti kutatásai kiemelik, hogy Montepulcianóban a hatalomátvétel évében kezdheték el egy új kormányzati épület felépítését, amelyet a *nuova palazzo* névvel illettek. Ez egyrészt szimbolizálhatta Iacopo egyeduralmi törekvéseit, másrészt gyakorlati

⁴⁴ Graziani, 187.

⁴⁵ A lovagok nevét Benci lejegyezte: Giovanni di M. Niccolò, Gherardo di M. Iacopo, valamint Bertoldo és Corrado. Benci, 46. Azonban mint korábban kifejítettük, a Benci által megadott neveket kontrollforrás nélkül érdemes fenntartásokkal kezelni.

⁴⁶ Érdekes adalék, hogy a címükhöz megkapták Valiano erődjét is, amelyet később, elsősorban a Del Pecora családnévvel birtokoltak. Calabresi 1982, 80–82.

⁴⁷ Spinello Benci arra utal, hogy Jacopo először látszólag kibékült Niccolóval, sőt megígérte, hogy nem fog bosszút állni a korábbi konfliktusok miatt, azonban ezt a megállapodást megszegte, tehát lényegében esküszegővé válhatott. Benci, 48.

⁴⁸ Carniani 1995, 225–226.

⁴⁹ Shaw 2006, 4–5.

⁵⁰ Montalcino 1361-től lett Siena birtoka. Viola 2008, 39.

⁵¹ Carniani 1995, 224–228.

haszna is lehetett, hiszen erődítményként is szolgálhatott a belső és külső ellenfelekkel szemben.⁵² Az újdonsült városvezető uralkodására azonban hamar újabb árnyék vetülhetett: Donato di Neri szerint még ugyanebben az évben pártharc robbant ki a településen, meghozzá Iacopo és egyik fia, Bartolomeo között.⁵³ Sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy az utóbbi azonos volt-e a korábban Perugiában lovaggá ütött illetővel, mindenesetre elképzelhető, hogy az eset a régi családi ellentét folytatása lehetett. Bár Siena nyomban követeket küldött, hogy kibékítse a szemben álló feleket,⁵⁴ a konfliktus arra utal, hogy Iacopo d’Cavalieri hatalmi bázisa nem lehetett igazán stabil. A belpolitikai helyzeten nem segített, hogy 1368. augusztus 2-án elhunyt Giovanni d’Angelino Bottone Salimbeni, meghozzá baleset következtében. Montepulciano ura rettentően kellemetlen helyzetbe került, hiszen közvetve felelősség terhelte az eset miatt. Történt ugyanis, hogy mind a ketten IV. Károly kíséretében tartózkodtak, amikor Iacopo d’Cavalieri lova megvadult és halálos sérüléseket okozott Giovanni d’Angelinónak.⁵⁵ Amikor tehát a következő év elején a Sienából származott *Monte dei Gentilhuomini* tagjai a helyi *popolo* támogatása mellett bevonultak Montepulcianóba, a település ura jóformán támogatók nélkül maradt. Azt láthatjuk tehát, hogy Iacopo d’Cavalieri rendkívüli körülmények közötti meggyilkolását az események sajátos láncolata előzte meg. További tanulságokért érdemes röviden megvizsgálni, hogy más városok hasonló történései mennyiben állíthatók párhuzamba a vizsgált esettel.

Az urak, a *popolo* és az emberevők

A jól működő egyeduralmak legitimitációja többrétű volt. A hatalmi bázist rendszerint a saját városi párt adta, míg a belpolitikai stabilitás záloga a *popolo* bizalmának elnyerése volt. A signorék számos esetben rendelkeztek külső támogatóval, amely lehetett a pápaság, az uralkodó vagy egy szomszédos nagyváros is. Az ilyen kormányzat akkor lehetett hasznos a település számára, ha a *signore* biztosítani tudta a gyors stratégiai döntéseket és rendezett körülményeket.⁵⁶ A szakirodalom szerint azonban még a jobb helyzetben lévő *signoriák* esetében is gyakran felborult az érzékeny egyensúly, amely a város lakói és a város ura között kialakulhatott.⁵⁷ Montepulciano politikai helyzetét elemezve párhuzamként szolgálhatnak azok a *signoriák*, amelyek hasonló geopolitikai helyzetben voltak. John Larner a rendfenntartás szempontjából vizsgálta azon kisméretű romagnai városokat/településeket, ahol egyeduralom alakult ki. Arra a következtetésre jutott, hogy a jelentéktelen *contado*, az alacsony lakosságszám és a nagyobb, expanzív városok közelsége állandó gazdasági problémákhoz vezetett. Egyes esetekben a földrajzi adottságok (nehezen ellenőrizhető hegyvidék) nem tették lehetővé a hatékony kormányzást. A *signore* ilyenkor két eszközhöz nyúlhatott: hűséget esküdött egy nagyobb városnak, biztosítva a stabilitást, vagy *condottierónak* állt, ami növelte a bevételeket.⁵⁸ Bár Larner megállapításai egy másik régióra vonatkoztak, a megfontolásai Toszkána esetében is megállják a helyüket. A fenti tényezőket figyelembe

⁵² Chao 2022, 105.

⁵³ Az esetet más történetíró nem említi. A tényszerű közlés miatt ugyanakkor hitelt adhatunk a Donato di Neri által leírtaknak.

⁵⁴ Donato di Neri, 624.

⁵⁵ Donato di Neri, 626.

⁵⁶ Hyde 1973, 150–151.

⁵⁷ Menant 2011, 103–109.

⁵⁸ Larner 1972, 40–69.

véve alakított ki jól működő uralmat Arezzóban Pier Saccone Tarlati, aki a montepulcianói események kortársa volt. A nagyobb, jobb lehetőségekkel rendelkező város uraként támaszkodott évszázados múlttal rendelkező klánjára, a hatalmat pedig firenzei alárendeltként gyakorolta, de csapataival *condottieró*ként is sikeresen tevékenykedett.⁵⁹ Cortona élén a Casali család tagjai a 13. század közepén jelentek meg a helyi politikában, méghozzá az arezzói püspök támogatásával. A város első *signoréja* Ranieri lett, aki 1325-ben maga mellé tudta állítani a *popolót* a helyi *grandi* családokkal szemben. A Casalik ezt követően, mint fentebb már olvashattuk, először Perugia majd Siena pártfogását keresték.⁶⁰ Hasonló uralmat alakítottak ki a 15. századi Faenzában a Manfredik, akik katonáskodással alapozták meg hírnevüket.⁶¹ Braccio da Montone, a kor egyik legnevesebb hadvezére, bár rátermett vezetőként megszerezte magának Perugiát, következő lépésként mindent megtett, hogy uralmát a kor nagyhatalmaival is elismertesse.⁶² Montepulciano esetében nem beszélhetünk olyan magashegyi területekről, mint Romagna esetében, de a Valdichiana mocsaras/ártéri részei és a magasabb, nehezen művelhető sziklás dombok valóban behatárolták a kormányzat lehetőségeit, ami hozzájárulhatott a de’Cavalieri testvérek által fémjelzett instabilitáshoz. Azok a városok/települések, ahol a fentebb említett szempontok nem valósultak meg, az állandóság hiánya és megélhetési problémák könnyen népszerűtlenné teheték a *signorét*, ami merényletekhez és pártharcokhoz vezethetett. A politikai kihívások és a lehetséges stratégiai problémák mellett vizsgáljuk meg tehát röviden a helyenként szélsőségesnek tekinthető következményeket is.

Amikor a konfliktusok eljutottak a város urainak meggyilkolásáig, gyakran felsejlett a személyes motiváció. Példaként lehet említeni, hogy 1399-ben Lucca legbefolyásosabb személye, Lazzaro Guinigi is összeesküvés áldozata lett. A város kvázi-signoréjaként számos kormányzási hibát követett el, azonban gyilkosait – köztük öccsét és sógorát – vélhetően a személyes sértettség motiválta.⁶³ 1421-ben Niccolò Trincit, Foligno urát a saját várnagya ölte meg, méghozzá egy becstelenségre adott válaszként.⁶⁴ A pártharcos ellentétek a már említett romagnai városok esetében is eredményeztek összeesküvéseket. Francesco degli Ordelaiffi zsoldos parancsnokként lett Forli ura 1331-ben,⁶⁵ halálát követően a családja több alkalommal is a város élére tudott állni, de egyes periódusokban, így 1411 és 1422 között, rendszeresek voltak az Ordelaiffik elleni összeesküvések, míg Cesenában és Rimini-ben a Malatesták jártak be hasonló utat.⁶⁶ Kirívó esetnek számít, ami 1488-ban történt, ekkor ugyanis Forli elégedetlen polgárai egy bérgyilkossal ölettek meg a város urát, aki a Riari családba tartozott.⁶⁷ 1498-ban a Malatestákat akarták a rivális családok az utolsó szálig meggyilkolni, de a tervük kudarcot vallott.⁶⁸ A signorék elleni merényleteket sorra véve

⁵⁹ Fatucchi 2003, 50–51.

⁶⁰ Gialluca 2004, 256–258.

⁶¹ Larner 1972, 58.

⁶² Larner 1972, 58.

⁶³ Erről lásd Meek 1978, 272–299.; Szolnoki 2019, 117–132.

⁶⁴ Szolnoki 2022, 19–36.

⁶⁵ Mallett 2021, 54.

⁶⁶ Larner 1972, 40–57.

⁶⁷ Larner 1972, 46.

⁶⁸ Larner 1972, 25.

felvetődhet a kérdés, hogy a Iacopo d’Cavalieri halálával kapcsolatos körülmények (csonkítás, kannibalizmus) tetten érhetőek-e más városok hasonló leírásaiban.

A sienai krónikások nemcsak a Montepulcianóban történtek kapcsán említenek hasonló brutalitást, hanem egy 1387-es eset kapcsán is. Ekkor Paolo di Tomasso Montauri szerint a római *popolo* vonult fel Viterbóba, ahol kifosztották Francesco di Vico házát, majd a történetíró szerint őt is elfogták, felkoncolták, ettek a húsából, majd a holttestet a kutyáknak hagyták.⁶⁹ Hasonló leírások más városok esetében is olvashatók. 1445-ben a Bentivoglio-ellenes összeesküvést szövő Battista Canetolit meggyilkolták, a testét meggyalázták, majd a zavargó bolognai *popolo* lándzsára tűzte a szívéét. A történetíró Cherubino Ghirardacci szerint egyesek még ettek is belőle.⁷⁰ 1476-ban egy Giovanni Andrea nevű férfi meggyilkolta Galeazzo Maria Sforzát. A merénylő nem kerülhette el a sorsát, hiszen a herceg hívei elkapták és bestiális módon végeztek vele. A Lauro Martines által ismertetett források szerint a halott testét megcsonkították és beleharaptak a májába is.⁷¹ Az egyik legjobban tanulmányozott eseménysor 1511-ben, Udinében történt. Ekkor a város körüli területet birtokló Strumieri és Zambarlani klánok között robbant ki pártharc. A számos kegyetlenséget felvonultató összecsapás egyik jellemző kulcsmomentuma lehetett, hogy a Zambarlanik bizonyos esetekben megtöltötték a meggyilkolt ellenfeleik eltemetését, kiszolgáltatva a testeket a kutyáknak és a disznóknak.⁷² Martines a kannibalizmus viszonylag gyakran előforduló itáliai esetei kapcsán egyrészt kiemeli, hogy a bestiális tettekre utaló leírások az eltökéltséget bemutató narratív szófordulatok is lehettek, másrészt hozzáteszi, hogy ebből fakadóan ritkán, de meg is valósulhattak.⁷³ Edward Muir az udinei eseményeket történeti antropológiai módszerekkel elemezve párhuzamot vélt felfedezni, a vendetta és a vadászat, valamint a testekkel való bánásmód és a túlvilági hit között. Szerinte az elhunytak testének kiszolgáltatottá tétele abból a korabeli elgondolásból is eredhetett, miszerint a halott testének meggyalázása egyúttal a lélek öröklétének is árthatott.⁷⁴ Trevor Dean ezzel szemben kiemelte, hogy a kannibalizmus jegyeit leíró beszámolókat rendszerint olyan szerzők munkái voltak, akik az eseményeket nem szemtanúként jegyezték le, így aligha lehet ezeket hitelesnek tekinteni.⁷⁵ Ez a megállapítás a felsorolt esetek kapcsán valóban megállja a helyét, azonban számos további hasonlóságot is felfedezhetünk. A történetekben ugyanis megfigyelhető, hogy legalább egy érintett személy a hatalom birtoklója volt, másrészt az ilyen, megtorlásnak tekinthető gyilkosságok elkövetői gyakran nem konkrét személyek, hanem a névtelen tömegként bemutatott *popolo* tagjai voltak. A lincselés egyrészt lehetett a tömeghisztériába átcsapó politikai megmozdulások valós következménye, másrészt egyes szereplők tudatos dehumanizálásának végpontja is. A testek meggyalázása és a végtisztesség megakadályozása olyan aktusok voltak, amelyek szimbolikus értelemben felforgatták a társadalom rendjét: a város urát megfosztották minden befolyásától. A hasonló történetek egyes narratív elemei, mint ahogy Dean megállapította, valóban olyan toposzok lehettek,

⁶⁹ Montauri, 718.

⁷⁰ Ghirardacci, 105.

⁷¹ Martines 2010, 219.

⁷² Muir 1993, 117–119.

⁷³ Martines 2010, 217–219.

⁷⁴ Muir 1993, 119.

⁷⁵ Dean 1997, 25–26.

amelyek tanító céllal hívták fel a hatalmat birtoklók figyelmét esendő voltukra.⁷⁶ Ezek azonban akkor érthették el céljukat, ha valós példákon alapultak.

Összegzés

Iacopo d’Cavalieri 1369-es meggyilkolása olyan esemény volt, amelyet a középkori krónikások mellett a kora újkori történetírók is lejegyeztek. A Montepulciano urával történtek több politikai és társadalmi tényezővel magyarázhatók. Az 1350-es évek elején Iacopo eltért a családi irányvonalától, és a korábbiaktól eltérően nyíltan törekedett az egyeduralom megszerzésére. Niccolò nevű testvére azonban szembehelyezkedett vele, és a település hagyományos politikai csoportosulásán, a *popolón* keresztül próbált érvényesülni. Bár feltételezhető, hogy Iacopónak is voltak helyi támogatói, elsősorban külső erők bevonásával próbálta megvalósítani terveit. Ez később komoly problémát jelenthetett számára, hiszen egyrészt több mint egy évtizeden keresztül a helyi *popolo* és a saját testvére ellen politizált, másrészt tevékenysége kiszolgáltatta Montepulcianót a nagyobb városok (Siena, Perugia) törekvéseinek. Amikor egy Salimbeni támogatásával megszerezte a hatalmat és száműzte Niccolòt, olyan település ura lett, amelynek lakói vélhetően nem a stabilitás zálogát látták benne. Az 1360-as évek végére a belső konfliktusok és Giovanni d’Angelino Salimbeni halála tovább szűkítették a mozgásterét. A bemutatott, tizenhét évre visszanyúló tényezők együttesen vezettek el Iacopo d’Cavalieri meghökkenítő körülmények között történő meggyilkolásáig. Az eseménysor ismertetése és vizsgálata végső soron hozzájárulhat a hasonló korabeli esetek megértéséhez.

Bibliográfia

Források

- Donato di Neri = Lisini, A. – Iacometti, F. (a cura): *Cronache senese. Rerum Italicarum Scriptores, Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento. Ordinata dal Muratori L., A. Tomo XV. Parte 6a. Bologna, 1939.*
- Ghirardacci = Sorbelli, A. (a cura): *Historia di Bologna di P. Cherubino Ghirardacci. Rerum Italicarum Scriptores 33, pt. 1. Città di Castello, 1915.*
- Graziani = Fabretti, A. (pubbl. per cura) – Bonaini, F. – Polidori, F. (annot.): *Cronaca della Città di Perugia dal 1309 al 1419 nota col nome di diario del Graziani. Secondo un codice appartenente ai Conti Baglioni. Archivio Storico Italiano, Vol. 16, No. 1. 1850.*
- Malavolti = Malavolti, Orlando: *Dell’Historia di Siena. Siena, 1599.*
- Montauri = Lisini, A. – Iacometti, F. (a cura): *Cronache senese di Paolo di Tommaso Montauri. Rerum Italicarum Scriptores, Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento. Ordinata dal Muratori L., A. Tomo XV. Parte 6a. Bologna, 1939.*
- Benci = Benci, Spinello: *La Storia della città di Montepulciano. Al Serenissimo sig. principe Giovancarolo di Toscana. Firenze, 1641.*
- Matteo Villani = *Cronica di Matteo e Filippo Villani. Milano, 1834.*

Szakirodalom

- Angelini 2022 = Angelini, F.: Campiglia d’Orcia nella guerra tra Firenze e Siena, 1229–1235. *Nuova Antologia Militare*, No. 9. vol. 3. 145–165.

⁷⁶ Dean 1997, 27–30.

- Bargagli-Petrucci 1907 = Bargagli-Petrucci, F.: *Montepulciano, Chiusi e la Val di Chiana Senese*. Bergamo.
- Calabresi 1982 = Calabresi, I.: *Valiano in Valdichiana nel Medioevo*.
- Carniani 1995 = Carniani, A.: *I Salimbeni, quasi una signoria. Tentativi di affermazione politica nella Siena del '300*. Siena.
- Chao 2019 = Chao, K.: *Montepulciano's Palazzo Comunale, 1440 – c. 1465: rethinking castellated civic palaces in Florentine architectural and political contexts*. Vol. 1. PhD thesis, University of York.
- Chao 2022 = Chao, K.: *Valdichiana and the Rise of Florence in the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries: A Road to Rome, A Road to Territorial Power*. *Concentric: Literary and Cultural Studies* 48 (2): 21–45.
- Chittolini 2015 = Chittolini, G.: *L'Italia delle civitates. Grandi e piccoli centri fra Medioevo e Rinascimento*. Roma.
- Dean 1997 = Dean, T.: *Marriage and Mutilation: Vendetta in Late Medieval Italy*. *Past & Present* 157: 3–36.
- Fatucchi 2003 = Fatucchi, A.: *Arezzo*. In: *Medieval Italy. An Encyclopedia*. I–II. (Routledge Encyclopedias of the Middle Ages 9.) Ed. Kleinhenz, C. New York–London, 49–51.
- Gialluca 2004 = Gialluca, B.: *Cortona*. In: *Medieval Italy. An Encyclopedia*. I–II. (Routledge Encyclopedias of the Middle Ages 9.) Ed. Kleinhenz, C. New York–London.
- Ginatempo 2018 = Ginatempo, M.: *La popolazione dei centri minori dell'Italia centro-settentrionale nei secoli XIII–XV. Uno sguardo d'insieme*. In: *I centri minori italiani nel tardo medioevo. Cambiamento sociale, crescita economica, processi di ristrutturazione (secoli XIII–XVI)*. Cura di Lattanzio, F. – Varnini, G. M. Firenze, 31–80.
- Goldthwaite 2009 = Goldthwaite, R. A.: *The Economy of Renaissance Florence*. Baltimore.
- Hyde 1973 = Hyde, J. K.: *Society and Politics in Medieval Italy. The evolution of the civil life 1000–1350*. London.
- Larner 1972 = Larner, J.: *Order and disorder in Romagna (1450–1500)*. In: *Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200–1500*. Ed. Martines, L. Los Angeles, 38–71.
- Mallett 2021 = Mallett, M.: *Signori e mercenari. La guerra nell'Italia del rinascimento*. Bologna.
- Marrocchi 2017 = Marrocchi, M.: *Lo sfruttamento di un'area umida: comunità locali e città nella Val di Chiana centrale (secoli XII–XVI)*. *RIPARIA* 3: 58–94.
- Marrocchi 2020 = Marrocchi, M.: *I confini sfuggenti tra Orvieto, Siena e Perugia: I Farolfenghi-Manenti e le Chiane (secc. XII–XIV)*. In: *Terre di confine tra Toscana, Romagna e Umbria. Dinamiche politiche, assetti amministrativi, società locali (secoli XII–XVI)*. Cura di Pirillo, P. – Tanzini, L. Firenze, 393–413.
- Martines 2010 = Martines, L.: *Firenze és a Mediciek. Hatalom és összeesküvés a reneszánsz Itáliában*. Budapest.
- Meek 1978 = Meek, C.: *Lucca 1369–1400, Politics and Society in an Early Renaissance City-State*. Oxford.
- Menant 2011 = Menant, F.: *L'Italia dei comuni (1100–1350)*. Szerk. és ford. Mineo, I. Roma.
- Muir 1993 = Muir, E.: *Mad Blood Stirring: Vendetta and Factions in Friuli During the Renaissance*. Baltimore–London.
- Shaw 2006 = Shaw, C.: *Popular Government and Oligarchy in Renaissance Italy*. Leiden–Boston.

- Szolnoki 2019 = Szolnoki Z.: Giovanni Sercambi elmékedései a bosszúállásról. In: *Micae mediaevales VIII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Kis I. – Kozák-Kígyóssy Sz. L. – Veres K. Gy. – Veszprémy M. Budapest, 117–132.
- Szolnoki 2022 = Szolnoki, Z.: The Fight for Nocera: Conspiracy and Vendetta Against the Trinci Brothers in Croniche di Lucca In: *City and War*. Ed. Grabarczyk, T. – Pogońska-Pol, M. Łódź, 19–36.
- Viola 2008 = Viola, F.: *Istitutioni, società, economia in una comunità valdorciana. Montalcino (1361-1462)*. PhD thesis. Università degli Studi di Sassari.

Internetes hivatkozások

1. link: Barducci 1990 = Barducci, R.: Del Pecora, Iacopo. In: *Dizionario degli Italiani* – Vol. 38. DEL PECORA, Iacopo – Enciclopedia – Treccani. Megtekintés: 2025.06.30. 18:00
2. link: Viti 1992 = Viti, P.: Donato di Neri. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 41. Donato di neri – Enciclopedia – Treccani. Megtekintés: 2025.06.30. 18:00
- 3.link: Palmarocchi 1934 = Palmarocchi, R.: Malavolti, Orlando. In: *Enciclopedia Italiana*. MALAVOLTI, Orlando – Enciclopedia – Treccani. Megtekintés: 2025.06.30. 18:00
- 4.link: Vian 1966 = Vian, N.: Benci, Spinello. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 8. BENCI, Spinello – Enciclopedia – Treccani. Megtekintés: 2025.06.30. 18:00